

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

щодо визначення витрат на професійну правничу допомогу при встановленні гонорару адвоката у фіксованому розмірі

I.

Цей науковий висновок підготовлений на підставі частини 7 статті 303 Господарського процесуального кодексу України, ст. 47 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», пунктів 1.2, 2.8, 3.2, 3.3 Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, за зверненням судді Великої Палати Верховного Суду І.В. Ткача від 30.08.2022 № 326/0/26-22 у справі № 922/1964/21, щодо викладених у зверненні питань:

1. Які відомості повинні зазначатися у детальному описі робіт (наданих послуг) у разі, якщо згідно з умовами договору про надання правничої допомоги встановлено фіксовану вартість виконаних адвокатом робіт (наданих послуг)?

2. Якщо договором встановлено фіксований розмір гонорару адвоката, чи обов'язково включати до детального опису робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, кількість часу, витраченого адвокатом на виконання робіт (надання послуг)?

3. Якщо договором встановлено фіксований розмір гонорару адвоката, чи може та обставина, що сторона не зазначила витрати часу на надання правничої допомоги, бути єдиною підставою для відмови стороні у відшкодуванні її витрат на професійну правничу допомогу?

4. Як визначається співмірність розміру витрат на оплату послуг адвоката відповідно до частини четвертої статті 126 ГПК України у разі, якщо договором встановлено фіксований розмір гонорару адвоката?

II.

Опис дослідження.

Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, належить до основних засад (принципів) господарського судочинства, які перелічено у ч. 3 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК).

Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, як принцип господарського процесу є логічним втіленням положень діючого законодавства і судової практики з метою компенсації витрат, що були понесені особою в зв'язку з необхідністю захисту в суді власного права або інтересу. Разом з тим таке відшкодування має включати і

відшкодування витрат на правову допомогу, яка надається відповідними адвокатами.¹

Відповідно до частин першої, четвертої статті 131² Конституції України для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура; виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. В статті 10 Закону «Про судоустрій і статус суддів» надання професійної правничої допомоги пов'язується із реалізацією права на справедливий суд та правом кожного на професійну правничу допомогу. З огляду на це договірні відносини між адвокатом та клієнтом повинні розглядатися, насамперед, крізь призму конституційних засад діяльності адвокатури та призначення адвокатури.²

За визначенням ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», метою представництва як виду адвокатської діяльності є забезпечення реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві³. Метою судового представництва є необхідність забезпечення реалізації процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі.

Надання правової допомоги розглядається Європейським судом з прав людини в контексті реалізації права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в аспекті «права на суд».⁴

Як зазначено в Преамбулі Правил адвокатської етики⁵, надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права.

¹ Дрішлюк В. І. Принципи здійснення господарського судочинства в світлі судової реформи 2017 року // Приватне право і підприємництво. - 2018. - Вип. 18. - С. 183.

² Беяневич О.А. «Гонорар успіху» адвоката крізь призму добросовісності // Добросовісність: доктрина & судова практика: зб. ст. / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Харків: ЕКУС, 2021. – С. 51.

³ За правовою природою представництво в суді є правовідносинами, в яких одна особа (представник) на підставі певних повноважень виступає від імені іншої особи (довірителя) і виконує процесуальні дії в суді в її інтересах, набуваючи (змінюючи, припиняючи) для неї права та обов'язки // Рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 р. № 3-рп/99 у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді).

⁴ Див.: Посібник зі статті 6 Право на справедливий суд (цивільна частина) // Рада Європи/ Європейський Суд з прав людини, 2013. С. 19-21.

⁵ Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року (зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 2019 року від 15 лютого 2019 року).

Особливість договору про надання юридичних (правових) послуг впливає з норми ч. 1 ст. 59 Конституції України, яка закріплює право кожного на правову допомогу; відповідно, поняття правової (юридичної) послуги знаходиться у системно-логічному зв'язку із конституційною категорією «право на правову допомогу»⁶.

Оплату послуг адвоката врегульовано ст. 30 Закону про адвокатуру, ст. 28 Правил адвокатської етики, відповідно до яких основними засадами визначення гонорару є:

1) гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту;

2) порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги;

3) при встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час.

Відповідно, можна стверджувати, що принцип свободи договору щодо вільного узгодження ціни в договорі в таких відносинах обмежується, що підтверджується і судовою практикою.⁷

Відповідно до ст. 123 ГПК судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать, зокрема, витрати на професійну правничу допомогу.

Ст. 124 ГПК передбачено попереднє визначення суми судових витрат, яке встановлює процесуальний обов'язок кожної сторони разом з першою заявою по суті спору подати до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи.

Стаття 126 ГПК визначає порядок розподілу витрат на професійну правничу допомогу, зокрема: витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави; за результатами розгляду справи витрати на професійну правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами.

⁶ До тлумачення змісту конституційного права на правову допомогу неодноразово звертався Конституційний Суд України. Див., зокрема, рішення у справі про право вільного вибору захисника від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000, у справі про право на правову допомогу від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009, справа про відшкодування витрат на юридичні послуги у господарському судочинстві) від 11.07.2013 № 6-рп/2013.

⁷ Беляневич О.А. «Гонорар успіху» адвоката крізь призму добросовісності // Добросовісність: доктрина & судова практика: зб. ст. / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Харків: ЕКУС, 2021. – С. 56.

В постанові Великої Палати Верховного Суду (далі - ВП ВС) від 12.05. 2020 р. у справі № 904/4507/18 щодо відшкодування витрат на правничу допомогу, які передбачають виплату «гонорару успіху»⁸, звертається увага на те, що:

- домовленості про сплату гонорару за надання правничої допомоги є такими, що склалися між адвокатом та клієнтом, в межах правовідносин яких слід розглядати питання щодо дійсності такого зобов'язання (п. 5.39);

- при визначенні суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану обох сторін⁹ (пункт 5.40);

- Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ), присуджуючи судові витрати на підставі статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, застосовує аналогічний підхід та вказує, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, якщо вони були фактичними і неминучими, а їхній розмір - обґрунтованим (п. 5.41);

- у рішенні (щодо справедливої сатисфакції) від 19 жовтня 2000 року у справі «Іатрідіс проти Греції» ЄСПЛ вирішував питання обов'язковості для цього суду угоди, укладеної заявником зі своїм адвокатом стосовно плати за надані послуги, що співставна з «гонораром успіху». ЄСПЛ указав, що йдеться про договір, відповідно до якого клієнт погоджується сплатити адвокату як гонорар відповідний відсоток суми, якщо така буде присуджена клієнту судом. Такі угоди, якщо вони є юридично дійсними, можуть підтверджувати, що у заявника дійсно виник обов'язок заплатити відповідну суму гонорару своєму адвокату. Однак, угоди такого роду, зважаючи на зобов'язання, що виникли лише між адвокатом і клієнтом, не можуть зобов'язувати суд, який має оцінювати судові та інші витрати не лише через те, що вони дійсно понесені, але й ураховуючи також те, чи були вони розумними (п. 5.42);

- не є обов'язковими для суду зобов'язання, які склалися між адвокатом та клієнтом, зокрема, у випадку укладення ними договору, що

⁸ Встановлення гонорару адвоката у фіксованому розмірі можна розглядати як аналог «гонорару успіху» в тому аспекті, що їх розмір визначається незалежно від погодинного розрахунку роботи адвоката. Різниця полягає в тому, що гонорар у фіксованому розмірі сплачується незалежно від результату роботи адвоката, а «гонорар успіху» - залежно від позитивного результату («... гонорар успіху сплачується за позитивний результат (успіх) юридичного (правового) характеру для замовника як споживача юридичної послуги...» // Беляневич О.А. Вказ. праця, с. 58).

⁹ Див. також: пункт 21 додаткової постанови Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 року у справі № 755/9215/15-ц.

передбачає сплату адвокату «гонорару успіху», у контексті вирішення питання про розподіл судових витрат. Вирішуючи останнє, суд повинен оцінювати витрати, що мають бути компенсовані за рахунок іншої сторони, ураховуючи як те, чи були вони фактично понесені, так і оцінювати їх необхідність (п. 5.44).

Відповідно до ч. 4 ст. 126 ГПК розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із:

- 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);
- 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);
- 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;
- 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

Невиконання стороною обов'язку щодо надання детального опису робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги унеможлиблює оцінку розміру витрат на предмет їх співмірності на основі фактичних даних, перелік яких наведено у ч. 4 ст. 126 ГПК.

Слід зважити на те, що відповідно до ч. 6 ст. 126 ГПК обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.¹⁰ У випадку неподання детального опису виконаних робіт сторона, яка просить зменшити розмір витрат на правову допомогу, має об'єктивну можливість врахувати лише роботи (послуги), виконані адвокатом, які вона може спостерігати під час проведення судових засідань.

На нашу думку, процесуальні питання порядку розподілу витрат на професійну правничу допомогу у господарському судочинстві вичерпно і послідовно викладено і вирішено Об'єднаною палатою Касаційного господарського суду Верховного Суду в постанові від 03.10. 2019 р. у справі № 922/445/19, де зазначено таке:

«... розмір судових витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів

¹⁰ «Принцип змагальності знайшов свої втілення, зокрема, у положеннях частин п'ятої та шостої статті 137 ЦПК України, відповідно до яких саме на іншу сторону покладено обов'язок обґрунтування наявності підстав для зменшення розміру витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами, а також обов'язок доведення їх неспівмірності» // Пункти 47-48 додаткової постанови Великої Палати Верховного Суду від 19.02. 2020 р. у справі № 755/9215/15-ц.

(договорів, рахунків тощо). Такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду, за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву. У разі неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду (частина 8 статті 129 Господарського процесуального кодексу України).

Для визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги (частина 3 статті 126 цього Кодексу).

Водночас за змістом частини 4 статті 126 Господарського процесуального кодексу України розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із: 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

У разі недотримання вимог частини 4 цієї статті суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу адвоката, які підлягають розподілу між сторонами. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами (частина 5 статті 126 Господарського процесуального кодексу України).

У розумінні положень частини 5 статті 126 Господарського процесуального кодексу України зменшення суми судових витрат на професійну правничу допомогу, що підлягають розподілу, можливе виключно на підставі клопотання іншої сторони у разі, на її думку, недотримання вимог стосовно співмірності витрат із складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт. Суд, ураховуючи принципи диспозитивності та змагальності, не має права вирішувати питання про зменшення суми судових витрат на професійну правову допомогу, що підлягають розподілу, з власної ініціативи.

Об'єднана палата зазначає, що загальне правило розподілу судових витрат визначене в частині 4 статті 129 Господарського процесуального кодексу України. Разом із тим, у частині 5 наведеної норми цього Кодексу визначено критерії, керуючись якими суд (за клопотанням сторони або з власної ініціативи) може відступити від вказаного загального правила при вирішенні питання про розподіл витрат на правову допомогу та не розподіляти такі витрати повністю або частково на сторону, не на користь якої ухвалено рішення, а натомість покласти їх на сторону, на користь якої ухвалено рішення.

Зокрема відповідно до частини 5 статті 129 Господарського процесуального кодексу України під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд враховує: 1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи; 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору, з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, у тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес; 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо; 4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялись.

При цьому, на предмет відповідності зазначеним критеріям суд має оцінювати поведінку/дії/бездіяльність обох сторін при вирішенні питання про розподіл судових витрат.

Випадки, за яких суд може відступити від загального правила розподілу судових витрат, унормованого частиною 4 статті 129 Господарського процесуального кодексу України, визначені також положеннями частин 6, 7, 9 статті 129 цього Кодексу.

Таким чином, зважаючи на наведені положення законодавства, у разі недотримання вимог частини 4 статті 126 Господарського процесуального кодексу України суду надано право зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу адвоката, які підлягають розподілу між сторонами, лише за клопотанням іншої сторони.

При цьому, обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, що підлягають розподілу між сторонами (частини 5-6 статті 126 Господарського процесуального кодексу України)».

Також Велика Палата Верховного Суду в додатковій постанові Великої Палати Верховного Суду від 07.07.2021 р. у справі № 910/12876/19 зробила висновок про те, що «...в цілому нормами процесуального законодавства передбачено такі основні критерії визначення та розподілу судових витрат, як їх дійсність, обґрунтованість, розумність і співмірність відповідно до ціни позову, з урахуванням складності та значення справи для сторін».

Отже, не вбачається підстав для висновку про те, що встановлення у договорі гонорару адвоката у фіксованому розмірі звільняє учасника справи від обов'язку надати суду детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги, як це передбачено ч. 3 ст. 126 ГПК. Невиконання цього обов'язку унеможливує здійснення розподілу витрат на професійну правничу допомогу та може бути підставою для відмови у відшкодуванні цих витрат.

У постанові від 28.12.2020 р. у справі № 640/18402/19 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду дійшов висновків щодо відсутності детального опису робіт на виконання положень частини четвертої статті 134 Кодексу адміністративного судочинства України: за умов відсутності детального опису робіт та встановлення розміру гонорару адвоката сторонами у фіксованому розмірі витрати на професійну правничу (правову) допомогу є підтвердженими належними та допустимими доказами і підлягають відшкодуванню. Такого висновку Верховний Суд дійшов, звернувши увагу на зміст цієї норми, яка запроваджена «для визначення розміру витрат», в той час як розмір гонорару адвоката, встановлений сторонами договору у фіксованому розмірі, не залежить від обсягу послуг та часу витраченого представником позивача, а отже, є визначеним.

На нашу думку цей висновок не повністю узгоджується зі змістом зазначеної норми та аналогічної норми, що міститься у ч. 3 ст. 126 ГПК. У цій нормі передбачено, що метою подання детального опису робіт (наданих послуг) є не визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу, як такого, а визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат, в тому числі і витрат на правову допомогу.

Слід мати на увазі, що у процесуальних відносинах щодо відшкодування судових витрат має значення процесуального юридичного факту не сам по собі розмір витрат, а розмір витрат, визначений з метою розподілу. Слід також виходити з того, що розмір гонорару адвоката, встановлений сторонами договору у фіксованому розмірі, який не залежить від обсягу послуг та часу витраченого представником позивача, є визначеним для приватноправових зобов'язальних відносин. Водночас в публічно-правових процесуальних відносинах цей розмір гонорару з метою розподілу судових витрат може зменшуватись судом в процедурі розподілу з урахуванням вимог співмірності цих витрат.

III.

Висновки.

1. У детальному описі робіт (наданих послуг) повинні зазначатися відомості, які надають можливість співставити встановлену договором про надання правничої допомоги фіксовану вартість виконаних адвокатом робіт (наданих послуг) з 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт.

Такі відомості може містити перелік виконаних робіт (наданих послуг) з метою реалізації процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків учасника справи із зазначенням кількості людино-годин, витрачених адвокатом для виконання кожної роботи (наданої послуги).

2. Кількість часу, витраченого адвокатом на виконання робіт (надання послуг), є одним із показників для оцінки співмірності витрат на оплату послуг адвоката. Тому кількість часу слід обов'язково включати до детального опису робіт (наданих послуг) і в тих випадках, коли договором встановлено фіксований розмір гонорару адвоката.

3. Незважаючи на те, що договором встановлено фіксований розмір гонорару адвоката, якщо сторона не зазначила витрати часу на надання правничої допомоги, це може бути єдиною підставою для відмови стороні у відшкодуванні її витрат на професійну правничу допомогу у випадку, коли співмірність витрат може бути визначена лише на підставі показника витрат часу.

4. Співмірність розміру витрат на оплату послуг адвоката має оціночний характер та має визначатись, спираючись на такі основні критерії визначення та розподілу судових витрат, як їх дійсність, обґрунтованість, розумність. Відповідно до частини четвертої статті 126 ГПК України має визначатись шляхом співставлення фіксованого розміру гонорару, встановленого договором, та розрахунковим розміром гонорару, який визначається:

1) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг), та обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт (у грошовому вимірі);

з урахуванням

2) складності справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);

3) ціни позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливу вирішення справи на репутацію сторони або публічного інтересу до справи.

**Член Науково-консультативної ради
при Верховному Суді
кандидат юридичних наук**

Беляневич В.Е.

**Член Науково-консультативної ради
при Верховному Суді
доктор юридичних наук, професор**

Беляневич О.А.